

Тетяна Божок

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ

В статті висвітлюються окремі питання феномену духовно-творчого потенціалу підлітків. Розглянуті психологічні, педагогічні, філософські підходи до визначення понять «творчість», «духовність», «духовний» та «творчий потенціал». Відокремлені поняття творчості та креативності. Проаналізовано взаємозв'язок вікових особливостей підліткового періоду та їх вплив на формування духовно-творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: *духовність, духовно-творчий потенціал, виховання, креативність, підлітки, творчість, феноменологія.*

В статье рассматриваются возможности исследования феномена духовно-творческого потенциала подростков. Рассмотрены психологические, педагогические, философские подходы к определению понятий «творчество», «духовность», «духовный» и «творческий потенциал». Разделены понятия творчества и креативности. Проанализирована взаимосвязь возрастных факторов подросткового периода, их влияние на формирование духовно-творческого потенциала личности.

Ключевые слова: *духовно-творческий потенциал, воспитание, креативность, подростки, творчество, феноменология.*

This article conveys the significance of examination the possibilities of studying the phenomenon of teenagers' spiritually-creative potential.

So, such widespread approaches as psychological, pedagogical, philosophical ones reveal the main aim of this work. These methods hand to broaden the determination of difficult concepts «creation», «spirituality», «spiritual» and «creative potential». As a matter of fact, it makes clear that such terms, like «creativity» and «oeuvre have extraordinary meanings at all. This operation helps to dismantle the strongest connection of teenager age characteristics and their global influence on the whole life and the chief - on spiritually-creative potential.

Key words: *spiritually-creative potential, education (accomplishment), creativity, musical art, teenagers, creation, phenomenology.*

В складних сучасних умовах існування української культури відбувається глибинна трансформація соціальних, психологічних, культурологічних чинників, що безпосередньо впливає на докорінні зміни в особистісних орієнтаціях молоді, зокрема підлітків. Духовно-творчий

потенціал підростаючого покоління можна вважати чи не найважливішим національним ресурсом, що потребує формування, та аналізу ефективного використання. А для цього, насамперед, потрібна наукова феноменологічна основа, на базі якої можна розробляти умови впливу на внутрішній світ підлітків. Феномен духовно-творчого потенціалу підлітків варто розглянути з позицій соціальної педагогіки, психології, культурології, мистецтвознавства тощо.

У відповідній науковій літературі важко визначити якийсь єдиний підхід до розуміння природи духовно-творчого потенціалу, що свідчить про беззаперечну багатоаспектність даного феномену.

Філософське обґрунтування проблеми духовності, духовного розвитку людини знаходить своє відображення у працях провідних російських та українських філософів і культурологів – Т. Адуло, Л. Буєвої, Г. Горак, М. Кагана, Л. Когана, П. Копнина та ін. Культурно-історичну зумовленість розвитку людини, її духовно-душевне, духовно-почуттєве переживання дійсності відображено у «філософії серця» І. Ільїна, В. Зенківського, М. Максимовича, Г. Сковороди, В. Соловйова, С. Франка, П. Юркевича, які підкреслювали пріоритет духовності особистості, її самоцінності, розвитку духовного потенціалу й моральної культури. Деякі аспекти процесу формування духовної культури особистості розглянуті Л. Айзерманом, В. Бушелевою, Л. Горюновою, І. Демаковим та ін. Проблеми духовності особистості аналізували такі учені, як Б. Ананьєв, І. Зязюн, А. Коростильова, О. Леонтьєв, Б. Паригін, Л. Смирнов, Ю. Шаров, Н. Шуркова та ін. Суть самих термінів «духовність», «духовні цінності» розглядали Е. Бурбуліс, О. Спіркін, В. Федотова, В. Шердаков.

Центральне місце у працях педагогів Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинського посідає тема розвитку духовного світу особистості, створення духовної спільноти вчителя й учня. В. Сухомлинський розглядав формування духовного світу людини в тісному зв'язку як із його розумовим, так і з моральним та естетичним розвитком.

Проблема розробки шляхів розвитку творчої особистості знаходиться у центрі уваги багатьох сучасних педагогів і психологів. Наприклад, А. Лук розглядав співвідношення мислення і творчості в рамках психології творчості, Я. Пономарьов наголошував на зв'язку творчості і розумового розвитку, А. Матюшкін розглядав з цієї позиції проблемні ситуації в мисленні та навчанні, Д. Богоявленська є представницею одного з підходів до дослідження інтелектуальної творчості, П. Енгельмейер вивчав вплив творчого середовища на творчу особистість, В. Моляко запропонував певну концепцію формування творчої особистості та актуалізації її творчого потенціалу.

Духовно-творчий потенціал особистості став предметом ґрунтовних досліджень В. Вербеця. Означений феномен вчений визначає як цілісну соціально-психологічну структуру особистості, що інтегрує в собі

психофізіологічні, історико-генетичні, інформаційно-енергетичні, інтелектуально-творчі, морально-етичні та соціально-кваліфікаційні елементи [1]. Учений наголошує на труднощах становлення та розвитку духовно-творчого потенціалу підлітків: відсутність педагогічної цілеспрямованості; велика дистанція між педагогічними й духовно-творчими завданнями; акцент на методіку авторитарної педагогіки в навчально-виховній роботі, яка певною мірою обмежує соціальну активність та творчу енергію підлітка.

В сучасній вітчизняній науковій традиції не існує єдиного загальноновизнаного підходу до вивчення феномену духовно-творчого потенціалу підлітків. Розмежування понять «духовний» та «творчий потенціал» людини, феноменологічна невизначеність духовно-творчого потенціалу підлітків, відсутність термінологічної єдності у використанні супутніх понять, таких, як «креативність», «можливості», «самореалізація» тощо вимагають перегляду та поновлення концепцій розвитку потенціалу молоді в нових соціокультурних умовах.

Мета статті: дослідити феноменологію духовно-творчого потенціалу підлітків, виділити феномен духовного потенціалу зі смислового поля духовної культури, обґрунтувати використання поняття «духовно-творчий потенціал» та проаналізувати вікові фактори впливу на духовно-творчий потенціал підлітків.

У різних джерелах поняття «творчість» має різні тлумачення. В науковій літературі це поняття трактують як «форму діяльності людини, спрямовану на створення якісно нових для неї цінностей, що мають суспільне значення, тобто важливих для формування особистості як суспільного суб'єкта» [2, с. 153], як «чинник і передумову свободи людини», як «мислення в його вищій формі, яке проявляється як уява і яке виходить за межі відомих способів вирішення виниклого завдання» [3, с. 142]. Творчість – це продуктивна форма активності і самостійності людини, її результатом є наукові відкриття, винаходи, створення нових музичних, художніх шедеврів, розв'язання нових завдань у праці лікаря, вчителя, інженера тощо [4, с. 282].

Загальновідомо, що творчість – це процес людської діяльності, результатом якої є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей, і яка оцінюється за своєю соціальною значущістю, новизною, оригінальністю, неповторністю, унікальністю. Це вища форма активності та самостійності діяльності людини. На думку таких учених, як Л. Виготський, В. Кан-Калик, Н. Кічук, М. Лазарєв, О. Матюшкін, С. Сисоєва, творчість безпосередньо пов'язана з розумовою діяльністю людини, якій належить вирішальна роль; творчість – це найважливіша форма людської практики, активізації потенціалу суб'єкта в процесі особистісних змін. Вчені-дослідники виділяють такі основні властивості творчої особистості: сміливість думки, схильність до ризику; фантазія; уявлення та уява; проблемне бачення; вміння долати інерцію мислення; здатність виявляти

суперечності; вміння переносити знання і досвід у нові ситуації; незалежність; альтернативність; гнучкість мислення; здатність до самоуправління. Здатність до всіх цих проявів обумовлює важлива складова особистості – креативність. У цьому контексті ми вважаємо поняття «творчість» більш широким за поняття «креативність», хоча в літературі ці два поняття часто використовуються як синоніми.

Підсумовуючи різні точки зору, можемо зазначити, що для дослідження творчого потенціалу підлітків під час навчально-виховного процесу необхідно зосередити увагу на найважливіших аспектах творчості, а саме:

- безпосередню пов'язаність з розумовою сферою людини;
- створення якісно нових цінностей;
- активність та самостійність людини;
- особливу здатність людської особистості – креативність.

Якщо поняття творчості розглядається в спеціальній літературі досить широко, то феномен творчого потенціалу термінологічно визначений менш точно. Тракткування цього феномену визначається сферою його використання.

У філософському визначенні поняття «творчий потенціал особистості» є багатогранним. Воно трактується як обдарованість людини, як здатність до активної самореалізації, як прагнення до вищих етичних ідеалів, як фонд і сукупність можливостей реалізації нових напрямів діяльності суб'єкта творчості [5, с. 427]. У педагогіці та психології творчий потенціал розглядається як сукупність умінь, навичок, можливостей, що визначають рівень розвитку особистості (Л. Москвичов, Р. Піхтовніков); як синтетична якість, що характеризує міру можливостей особистості, яка здійснює діяльність творчого характеру (М. Мартинюк, В. Овчиннікова); як соціально-психологічна установка на нетрадиційне вирішення протиріч об'єктивної реальності (Є. Колесніков).

У психологічних розвідках трактування творчого потенціалу зводиться до прояву внутрішнього життя людини в процесі її взаємодії з іншими людьми (А. Ананьєв, К. Виготський). Французький учений Ф. Полан трактував творчий потенціал особистості як прояв комплексу якостей людської волі, вважаючи, що чим організованіша й розвиненіша воля, тим більше сформований творчий потенціал.

Можна трактувати творчий потенціал як «сукупність можливостей реалізації нових напрямів діяльності суб'єкта творчості» або як особливу інтегруючу якість особистості, що характеризує міру її можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері її діяльності, яка має суспільне значення [6, с. 15]. Як стверджує В. Моляко, творчий потенціал складається з природних здібностей, спрямованості інтересів, загального інтелекту, швидкості засвоєння нової інформації, допитливості, бажання створювати щось нове, наполегливості, цілеспрямованості, працьовитості; зі швидкого оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання

певних дій; здатності до реалізації власних стратегій і тактики вирішення різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій [7, с. 9]. Найважливішим складником творчого потенціалу є пізнавальна потреба як основа пізнавальної мотивації особи, яка проявляється в позитивному ставленні людини до новизни ситуації, в бажанні відкрити нове в звичайному. На думку В. Моляко, творча особистість «має вищий ступінь розвитку, підготовленості до конкретних видів діяльності, до життя в цілому, до зміни стилів поведінки, до пошуків виходу з кризових станів, до найбільш конструктивної, раціональної поведінки в так званих граничних станах» [7, с. 4].

У сучасних наукових джерелах вказується, що в процесі реалізації творчого потенціалу особистості вирішальними є саме особливості особистісних ресурсів індивіда. Як показує аналіз наукової літератури, педагогічні дослідження творчого потенціалу ведуться сьогодні у таких площинах:

1) можливість ефективно діяти в невизначених ситуаціях, коли відчувається брак інформації, коли немає уніфікованих і визнаних способів дій, які гарантуватимуть очікуваний результату;

2) можливість створювати що-небудь, чому властива новизна й оригінальність.

Крім того, прояви творчого потенціалу тісно пов'язані з емоційними чинниками, особливостями міжособистісної взаємодії й мотиваційної сфери, що спонукує до прояву творчих здатностей.

Особливої уваги заслуговує й позиція А. Деркача, який наголошує на тому, що пріоритетними характеристиками духовно-творчого потенціалу є творча спрямованість інтересів, потреба в новаторській діяльності, здібність до новацій, високий рівень загального і деяких спеціальних видів інтелекту, здібність до формування асоціативних зв'язків, розвинена уява, сильна вольова регуляція поведінки і діяльності, самостійність, уміння управляти своїм станом, зокрема й стимулювати свою творчу активність. Учений вважає, що високий творчий потенціал, який виявляється в навчальній діяльності, творчому пошуку, вмінні приймати ефективні і нестандартні рішення, прямо пов'язаний з рівнем професіоналізму особистості в майбутньому [8, с. 171].

Отже, як бачимо, феномен творчості та творчого потенціалу є досить багатоаспектним, предметна визначеність його обумовлена сферою використання і не може бути однозначною і безумовною.

Ще складнішим є питання з поняттям «духовний потенціал», яке у науковій літературі дуже часто використовується дуже широко, здебільшого у розумінні «духовна культура». Питання духовності, духовного розвитку особистості, суспільства й людства, а відтак і проблеми бездуховності та її небезпечних наслідків стають предметом дедалі більшого інтересу з боку вчених – представників різних галузей людинознавства: філософів,

педагогів, соціологів, психологів. Велика кількість наукової літератури, присвячена питанням різних аспектів духовного життя людини й суспільства, духовності, духовної культури та ін. З авторів, які присвячували свої праці безпосередньо розгляду духовного потенціалу, слід передусім назвати Е. Ахметгалгалєєва, І. Дзюбу, Л. Когана, Е. Помиткіна, М. Савчина та ін.

На відміну від феномену «творчого потенціалу», який трактується в залежності від сфери використання, феномен «духовного потенціалу» здебільшого трактується надто широко, включаючи в себе чи не всі нематеріальні прояви особистості людини – і здатність до абстрактного мислення, і уяву, і страхи з надіями, і любов тощо. Досить часто духовний потенціал в літературі ототожнюється з релігійною свідомістю.

Наша думка щодо уточнення значення цього феномену в розрізі формування особистості підлітків міститься в тому, що духовний потенціал відстежується через конкретні прояви, серед яких, спираючись на підліткові вікові особливості, можна виділити:

- прагнення встановити своє місце в світі (філософський компонент);
- розуміння і прагнення дотримання загальноприйнятих морально-етичних норм (етичний компонент);
- розуміння поняття прекрасного, стремління сприймати та творити його (естетичний компонент).

В останній компонент, безумовно, входить і виховання засобами мистецтва. Також в ньому простежується безпосередній зв'язок з креативністю, тобто з творчим потенціалом, що дає підстави не відділяти духовний потенціал від творчого, а об'єднати їх на цій підставі у єдине інтегроване утворення – духовно-творчий потенціал.

Для того, щоб більш точно окреслити феноменологію духовно-творчого потенціалу підлітків, слід зупинитися на вікових особливостях досліджуваної соціальної групи, адже вікові особливості є граничним чинником при визначенні цього феномену.

Особливості підліткового віку, які впливають і з якими пов'язане формування і розвиток духовно-творчого потенціалу, насамперед пов'язані із соціальними умовами. В першу чергу, це зміна місця дитини в суспільстві і пов'язані з цим нові стосунки з дорослим світом. Змінюється аксіологічна система особистості – переоцінюються основні цінності. Процес цей є непростим і навіть болючим. Саме тому, підлітковий вік у психології вважається кризовим і чи не найскладнішим з усіх кризових періодів. Складність полягає в тому, що розвиток під час кризи має переважно негативний характер, на відміну від стабільних періодів, тут відбувається швидше руйнівна, ніж творча робота. Дитина не стільки здобуває, скільки щось втрачає з надбаного нею раніше. Отже, дуже важко спиратися на формування потенціалу там, де іде своєрідне «обточування» особистості, прибирання зайвого, а також наявність перехідних новоутворень, які не позначаються на подальшому розвитку дитини, як,

наприклад, грубість підлітка, його емоційна нестабільність.

У підлітковому віці усвідомлення власних здібностей висувається в розряд провідних. Підліткам необхідна кваліфікована оцінка їх власних досягнень, їх порівняння з досягненнями інших, що, безумовно, сприяє самооцінці здібностей. Творчість у підлітковому віці дуже часто проходить у формі групової роботи, тому підлітки неминуче зустрічаються з груповими оціночними нормами, які стають джерелом оцінки власних і чужих здібностей. Таким чином, усвідомлення власних здібностей стимулює активність підлітків, спрямовуючи їх на досягнення.

Отже, можна вважати, що вплив на духовно-творчий потенціал підлітків слід здійснювати через організацію їх діяльності, а також через формування відповідного оточення, особливо дорослого світу.

Підсумовуючи дослідження, можна зробити висновок, що питання вивчення феноменології духовно-творчого потенціалу підлітків, ґрунтуються на наступних засадах:

1. Творчий потенціал підлітків безпосередньо пов'язаний з розумовою сферою людини та полягає у можливості створення якісно нових цінностей та характеризується активністю та самостійністю особистості.

2. Поняття «творчість» є ширшим за поняття «креативність». Креативність являє собою особливу здатність людської особистості, яка обумовлює її творчі прояви.

3. Предметна визначеність феномену творчого потенціалу обумовлена сферою його використання.

4. Поняття «духовний потенціал» не тотожне поняттю «духовна культура». Духовний потенціал особистості не проявлений безпосередньо, а відображається в конкретних проявах філософського, етичного та естетичного спрямування.

5. Оскільки креативність як здатність особистості поєднує творчі і духовні її прояви, можна досліджувати єдине інтегроване утворення – духовно-творчий потенціал.

6. Вікові особливості є граничним чинником при визначенні феномену духовно-творчого потенціалу і визначають його предметне поле.

7. Розвиток духовно-творчого потенціалу підлітків – це безперервний, цілеспрямований процес актуалізації задатків, здібностей, творчого підходу до вирішення поставлених завдань.

Значне місце у формуванні духовно-творчого потенціалу підростаючого покоління належить вчителям, особливо естетичного циклу. Проблеми освіти, з якими зіткнулась наша вітчизняна педагогіка на сучасному етапі свого розвитку можна розв'язати спираючись на нову філософію освіти, де головною метою є формування високоосвіченої, творчої, духовно збагаченої особистості, поглибленні її національної та естетичної культури.

Перспектива подальшого дослідження даної проблематики потребує ретельної розробки комплексу прийомів та методів, що ґрунтуватимуться на засадах діалогічного спілкування вчителя і учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербець В. В. Діагностика формування та реалізації духовно-творчого потенціалу студентської молоді : посіб. / В. В. Вербець ; М-во освіти і науки України. РДГУ, каф. політол. та соціол. – Рівне : РДГУ, 2004. – 147 с.
2. Дяченко М. Д. Діагностика творчих здібностей майбутніх журналістів у процесі професійної підготовки // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. / М. Д. Дяченко – Вип. 33 (86). – 2013 р. – С. 152–160.
3. Лук А. Н. Проблемы научного творчества : сборник аналитических обзоров / Академия наук СССР. Институт научной информации по общественным наукам / авт. обзоров А. Н. Лук ; отв. ред. А. И. Воронин. – М., 1980. – 228 с.
4. Волков Б. С. Психология развития человека: учеб. пособие / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – М. : Академический Проект, 2004. – 224 с. – 399 с.
5. Мартинюк І. О. Творчий потенціал і самореалізація особистості // Психологія і педагогіка життєтворчості. / І. О. Мартинюк – К., 1996. – 792 с.
6. Овчинников В. Ф. Научно-технический прогресс и развитие творческого потенциала работника производства. / В. Ф. Овчинников – Л., 1974. – 279 с.
7. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.
8. Деркач А. Акмеология: Учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб : Питер, 2003. – 256 с.
9. Куйдіна Т. М., Вивчення духовного потенціалу особистості студента // [Електронний-ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/3987/2/Kuidina,%20Usmanova.pdf>.